

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԸ ՀԱՍՏԱՏՈՒՆ ԵՎ ԱՆՇԱՐԺ Է

զգային մեր հնագույն ավանդու-
թյան համաձայն, որը գրի է առել
Ագաթանգեղոսը, Գրիգոր Լու-
սավորչի երազ-տեսիլի «ու-
կյա խարխախ»ը նշանակ է էջմիածնի կարո-
ղիկն Եկեղեցու հաստատության և անշար-
ժուրյան: Այդ ավանդության հիման վրա,
դարեր շարունակ մեր հավատավոր ժողո-
վրդի մոտ ստեղծվել և արմատավորվել է
լավատես այն հավատքն ու համոզմունքը,
որ ժամանակը և պարագաներն անգոր են
խախտելու Մայր Տաճարի հիմքերը—ևս
հավերժական է և պիտի մնա հավիտենապես
հավերժական ու անասան:

Մեր Եկեղեցու բարձրաստիճան եկեղե-
ցականներից մեկը՝ գերաշնորհ Տ. Վազգեն
սրբազանը իր «Շողակաթ լուսո խորան էջ-
միածին» խորագրով արժեքավոր հոդվա-
ծում, անդրադառնալով Լուսավորչի այդ
հրաշք-տեսիլքին, հետևյալ խորհմաստ մեկ-
նությունն է ավել նրան. «Եվ ահա, Որդին
Աստուծո և Փրկիչն մեր, շատ դարեր առաջ,
խոսեցավ մեր աշխարհին, մեր Լուսավորիչ
Գրիգոր Պարթևի հրաշք երազով: Պատգամն
էր երկնային, խոսքն աստվածային, որ
իջավ ի Հայաստան աշխարհ, հյուսելով
հրաշալի երազը Ս. Լուսավորչին: Մենք
զավակներն ենք այդ լուսն երազին»:

Երապես, երբ բերում են մեր մագա-
ղաբյա դժգույն ձեռագրերի էջերը և ծանո-
թանում բազմաթիվ և անավոր այն փոքր-
րիկների և վայրիվերումների հետ, որոնք
անցել են էջմիածնի գլխով, մնում են ապ-
շամ, թե ինչպե՞ս է, որ նա դարեր շարու-
նակ կուրծք է դնում տվել ժամանակի արհա-
վիրքներին և մնացել է անասան: Մայր
Տաճարի անխախտության և անշարժության
այդ լավատես հավատքի հիման վրա է
գուցե, որ ստեղծվել է այն ավանդությունն
ևս, թե հավատացյալ հայ ժողովրդի ֆիզի-
կական գոյությունը կապված է Մայր Տա-
ճարի գոյության հետ. «Ի վերայ Աշոյն և
էջմիածնի ամենայն ազգն հայոց կապեալ
կան»,— ինչպես ձևակերպել է այդ միջնա-
դարյան մեր լավագույն պատմիչներից մեկը՝
Առաքել Դավրիժեցին:

Մեր ազգային-եկեղեցական կյանքում
անվիճելի բացառիկ մեծ է եղել էջմիածնի
դերը և նշանակությունը: Նա հանդիսացել է
մեր ժողովրդի միասնության խորհրդանշա-
նը, նրա պայքարի և մահառումների ուղե-
ցույց աստղը, ցրված հայությունը Մայր Արո-
տի հետ սերտորեն կամրջող ոսկյա օղակը:

Յրված հայությունը միավորող, զոգող և
ազատասիրական ոգի ներշնչող էջմիածնի
դերը շատ լավ գիտակցել են մեր ժողովրդի

և Հայրենիքի թշնամիները և արել են կարելին՝ բուլացնելու էջմիածնի ազդեցությունը, խափանելու նրա դերը հայ համայնքներում: 1604 թվին երբ Շահաբասը Հայաստանից Պարսկաստան բնակություն փոխեց հարյուր հազար հայություն և հաջողություն չունեցավ, դրա պատճառը եւ տեսավ ժողովրդի էջմիածնի հետ կապված լինելու փաստի մեջ, և այդ դժվարությունը հարբելու համար եւ էջմիածին ուղարկեց իր խաներից մեկին, որը հանեց և Նոր-Ջուղա տեղափոխեց Մայր Տանարի 15 ֆարերը՝ այնտեղ էջմիածնի նոր տանար կառուցելու և ֆշված հայերին Հայաստանից կտրելու նպատակով: Սակայն Շահաբասը շարաշար սխալվեց. նրա ջանքերն ապարդյուն անցան, որովհետև եւ չէր հասկացել, որ հայ հավատացյալների համար էջմիածինը ֆարի կամ կրի հասկացողություն չէ, այլ հայ ժողովրդի գոյությունը խորհրդանշող շողակաթ լուսո խորանի՝ կառուցված Հայրենիքի սրտի վրա՝ միածնաէջ Վաղարշապատում:

էջմիածնի Մայր Տանարի դերն ու նշանակությունը, սակայն, չի սահմանափակվում ազգային եւ շրջանակներով միայն— նա ունի համաշխարհային, համաֆրիստոնեական նշանակություն: էջմիածնի տանարը կառուցվել է 303 թվին, այն ժամանակ, երբ ֆրիստոնեությունը դեռ ո՛չ մի երկրում պաշտոնական կրոն չէր հայտարարված, երբ հոռմեական կայսրության մեջ դեռ հալածվում էին ֆրիստոնեաները, իսկ բռնված ֆրիստոնյա ֆարգիչներին Հոռմի ամֆիթատրոնում, խրախնանքի հանդեսներին, ձգում էին առյուծների առջև՝ հոշոտելու: էջմիածինը կառուցվելուց տասը տարի հետո միայն հրապարակվեց Միլանի հռչակվոր հրովարտակը (էդիկտը) և ֆրիստոնեությունը հայտարարվեց բուլլատրելի կրոն: Այն ժամանակից է, որ սկսում է ֆրիստոնյա աղոթատեղիների կառուցումը, որոնցից շատ ֆշերն են մեզ հասել: Զարմանալի չէ, որ վաղ ֆրիստոնեության պատմության հետ շատ ու ֆիչ ծանոթ ամեն մի հավատացյալ, ո՛ր երկրում էլ եւ գտնվելիս լինի, ֆրիստոնեության տարածման պատմության կապակցությամբ, անպայման ծա-

նոթ է էջմիածնի պատմական նշանակության հետ և մեծարում է նրան որպես վաղ ֆրիստոնեական շրջանի սրբավայր: Պատահականություն չէ անշուշտ, որ Սովետական Միության բոլոր ծայրերից և արտասահմանից Հայաստան եկող ամեն մի հյուր իր սեպուն պարտականությունն է համարում անպայման այցելել էջմիածինը և տեսնել վաղ ֆրիստոնեական շրջանի այդ շնաշխարհիկ կոթողը:

Եվ, վերջապես, մեծ է էջմիածնի Տանարի նշանակությունը որպես հարտարապետական կոթող: Հայաստանում պատմական բազմաթիվ հուշարձաններ են հասել մեզ, որոնք պատկանում են տարբեր ժամանակաշրջանների՝ սկսած 4-րդ դարից մինչև 20-րդ դարը: Նրանցից ամեն մեկը իր վրա կրում է իր ժամանակաշրջանի բնորոշ կնիքը և հարտարապետական ոճը: Սակայն էջմիածինը պատմական մեր այն հուշարձաններից մեկն է, որն իր վրա կրում է բոլոր ժամանակաշրջանների կնիքները և հարտարապետական ազդեցությունները: Ուսումնասիրողն այստեղ հաջորդականությամբ կարող է գտնել բոլոր դարաշրջանների հարտարապետական ոճը և կառուցողական արվեստը՝ 4-րդ, 5-րդ, 7-րդ, 11—12-րդ, 17—18-րդ դարերի:

Տանարի վերանորոգման ընթացքում բաց արված հիմքերից պարզվեց մի շատ ուշագրավ նորություն—Տանարի ներկա հատակը նախկին հատակը չէ. նախկին հատակը խորն է, գտնվում է մեկ մետր խորության մեջ, իսկ նրա վրա, ժամանակի ընթացքում, մի ֆանի հատակներ են բարձրացել: Զարտարապետության պատմության մեր մասնագետներին հաջողվում է անվիճելի ձևով ապացուցել, թե Տանարի կառուցումներից որը ո՛ր դարաշրջանին է պատկանում՝ սկսած Լուսավորչի հիմնադրությունից մինչև Գևորգ Գ. կաթողիկոսը: Այժմ անվիճելի է դառնում այն իրողությունը, որ մեր մատենագիրների հաղորդած տեղեկությունները էջմիածնի Տանարի կառուցման և հետագա վերանորոգությունների վերաբերյալ՝ լիովին համապատասխանում են իրականության:

Ահա թե ինչպիսի եկեղեցական, ազգային և պատմական կարևոր հուշարձան է հանդիսանում էջմիածնի Մայր Տանարը:

Քնական է այն բացառիկ ուշադրությունն ու մտահոգությունը, որ ցուցաբերում էին մեր վերջին կաթողիկոսները՝ Խրիմյան Հայրիկ, Գևորգ Ե., Խորեն Ա. և Գեորգ Զ.՝ էջմիածնի Տանարի խախտված մասերը վերանորոգելու կապակցությամբ: Երջանկահիշատակ Գեորգ Զ. կաթողիկոսը, Իր առաջին օրհնության կոնդակում, կատարելու ծրագրած Իր երեք կարևոր խնդիրներից մեկը համարում էր էջմիածնի Տանարի վերանորոգությունը: Հանրահայտ են նրա բանակցությունները արտասահմանի հայ հանձնառու հարուստներից մեկի հետ՝ վերանորոգելու Տանարը: Սակայն ժամանակն անցնում էր, իսկ Տանարի վիճակը գնալով ավելի խախտվում. Տանարի խախտված տանիքից անձրևաջուրը ծծվում էր Տանարի կամարներն ու մույրերը և վտանգվում էր նրանց կայունությունը:

Վերջին տարիներս Տանարի վիճակը գնալով ավելի էր վատթարանում: Ճարտարապետներից կազմված հանձնաժողովները անցյալ տարի վերջնականապես պարզեցին, որ Տանարն այդ վիճակում այլևս բողոքել չի կարելի, որովհետև նրան լուրջ վտանգ է սպառնում:

Եվ անա այդ ծանր բոպեին օգնության ձեռք մեկնեց հայրենի կառավարությունը— նա որոշեց վերականգնել էջմիածնի Տանարը իր միջոցներով, որպես պատմական և նարտարապետական արժեքավոր հուշարձանի:

Մեր հայրենի հարազատ կառավարության այս ձեռնարկը— պատմական հուշարձանների նկատմամբ ցուցաբերվող ուշադրության և հոգատարության լավագույն ապացույցն է: Պատմական ամեն մի կորոզ, ձեռագրական ամեն մի պատարիկ, որ փորորիկների և սրի միջով եկել և հասել է մեզ— նվիրական է մեզ համար: Հնությունների պահպանությամբ զբաղվող մեր կազմակերպությունները, մեր Պետական մատենադարանը հատուկ առաջադրանքներ ունեն՝ աչքի լույսի պես անվնաս պահել, պահպանել մեր նախնյաց սուրբ հիշատակը:

Էջմիածնի Մայր Տանարը միակը չէ, որ վերանորոգվում է պետական միջոցներով: Սովետական Միության մեջ հազարավոր

պատմական հուշարձաններ են նորոգվում: Սակայն էջմիածնի Մայր Տանարը իր նշանակությամբ, իր հնությամբ և ազգային-եկեղեցական կյանքում խաղացած դերով անզուգական է: Ազգային ինֆենսիբություն և հպարտանք ունեցող ոչ մի հայ չէր ուզենա, որ էջմիածին այցելող օտարական մեր հյուրերը պատմական մեր այդ հուշարձանը տեսնելիս կիսաֆանդ, խեղճ վիճակում: Հասկանալի է այն արդար քախիծը, որով համակվում էին արտասահմանից եկած մեր հարազատները Տանարը առաջին անգամ տեսնելիս:

Մեկ տարուց ավելի է, որ վերանորոգության աշխատանքներն սկսվել են և առաջ են տարվում մեծ քափով: Տանարի նորոգությունը վերջնապես վրա է արդեն: Նորոգվում է ոչ միայն Տանարը, այլև Վեհարանը, որը նույնպես պատմական նշանակություն ունեցող կառուցում է: Տանարի ներսում վերանորոգվում և ընդարձակվում են ավանդատները, ուր պիտի ցուցադրվեն մեր ազգային-եկեղեցական սրբությունները, հավատացյալների նվիրաբերած քանկարժեք նվերները, հայկական ընտիր ձեռագրերը և ազգային-եկեղեցական այլ արժեքներ: Մինչև այժմ տեղ չի նկատվում պատճառով Մայր Աթոռի այդ արժեքները պահվում էին արկղերում: Այժմ՝ հնարավորություն է ստեղծվում այդ արժեքները դուրս հանելու և ցուցադրելու համար:

Շուտով տեղի կունենան ազգային-եկեղեցական ժողովն ու Մեռնօրհնությունը: Սովետական Միության և Սփյուռքի թեմերից ուխտի կգան մեր հարազատները: Եվ նրանք հոգեկան ինչպիսի՜ հրեմանքով պիտի տեսնեն վերանորոգված, բարեգարգված և գեղեցիկ տեսք ընդունած Մայր Տանարը— մեր ժողովրդի միասնությունը և գոյատևությունը խորհրդանշող շողակաք խորանը:

Մայր Տանարի վերանորոգությունը սակայն գործի սկիզբն է միայն: Մենք ունենք կատարելիք դեռ շատ ձեռնարկներ— անհրաժեշտ է էջմիածնում կառուցել մի գեղեցիկ և արժանավոր պանթեոն և այնտեղ տեղափոխել մեր ականավոր եկեղեցականների՝ Ներսես Աշտարակեցու, Գևորգ Մեծագործի,

Խրիմյան Հայրիկի, Իզմիրյանի, Գեորգ Զ.ի և մեր մյուս արժանավոր կաթողիկոսների գերեզմանները: Անհրաժեշտ է նաև կազմակերպել տպարան՝ եկեղեցական գրականության հրատարակության համար: Պետք է նաև նյութական բավարար միջոցներ՝ Մայր Տաճարի ներսը ավելի բարեզարդելու, էջմիածնի միաբանությունն ու Հոգևոր ձեռնարանը ավելի ինֆեաբավ դարձնելու համար: Հայտնի է, որ մինչև այժմ Մայր Աթոռի ծախսերը, հիմնականում, ընկած են Սովետական Միության բեմերի հավատացյալների վրա, իսկ արտասահմանի մեր բեմերը գրեթե ոչ մի պարտավորություն չեն վերցրել իրենց նվիրական Աթոռի պահպանման համար: Վերև հիշված ազգային-եկեղեցական ձեռնարկների իրագործման համար խոսքը պատկանում է արտասահմանի էջմիածնասեր, հայրենասեր մեր հավատացյալներին, առանձնապես մեր մեծահարուստ բարերարներին, մեր բարեգործական հաստատություններին և նրանց գործի կոչող մեր էջմիածնասեր եկեղեցականներին: Առաջիկայ Մեռուօրհեռությունն ամենալավ առիթն է, որ մեր հավատացյալները կատարեն իրենց ուխտը հանդես Ս. էջմիածնի—մուծեն իրենց լուման Մայր Աթոռի բարեզարդման օգտին: Պիտի նկատի ունենալ, որ նման ձեռնարկը Ամենայն Հայոց Հայրապետության համար ունի բարոյական խոշոր նշանակություն—այդ ավելի կհամախմբի մեր հավատացյալներին Մայր Աթոռի շուրջը և ավելի կբարձրացնի Ս. էջմիածնի հեղինակությունը:

Այդ տեսակետից ցուցանշական է մեր ամսագրի հաջորդ համարում տպագրվելիք արտասահմանի մեր բարձրաստիճան եկեղեցականներից մեկի՝ Կոստանդնուպոլսի պատրիարքական հանգուցյալ տեղապահ

Գևորգ արքեպիսկոպոս Արսլանյանի կտակը, որով նա Մայր Աթոռին է հանձնում իր անձնական գույքը և հարուստ գրականությունը: Նման մի կտակ ունի նաև հանգուցյալ Գարեգին Կաթողիկոսը: Մեր հայրենասեր և էջմիածնասեր եկեղեցականները մեծահարուստ անձինք չեն, համեստ են նրանց կտակած միջոցները, բայց նրանք իրենց մահվան անկողնում անգամ ցույց տվեցին, որ իրենց սիրուն ու հոգին անխղճի կապված են էջմիածնի հետ, իրենց նվիրական Հայրենիքի հետ: էջմիածինը և Հայրենիքը, անշուշտ, պատշաճավոր ձևով կպահեն նրանց անմահ հիշատակը:

Մեր ազգային մեծահարուստ բարերարները լավ պիտի գիտակցեն, որ իրենց բողոծ հիշատակներից հավիտենական և անմահ են միայն նրանք, որոնք կատարվում են հայրենի երկրում: Օտար հողի վրա որքան բարերարություններ են կատարվել հայ մեծահարուստների կողմից, սակայն այդ բոլորը մնալուն կյանք չեն ունեցել: Վերցրեք քեկուզ Մադրասում և Լվովում հայ բարերարների կառուցած եկեղեցիները — ո՞ւմ մնացին նրանք, ովքե՞ր են նրանց տները:

Ժամանակն է, որ արտասահմանի մեր հայրենասեր և էջմիածնասեր շրջանները գործի անցնեն: Ոչինչ չպիտի խնայել Մայր Աթոռ Ս. էջմիածնի համար: Մայր Տաճարը իր պատմական դերին և նշանակությանը համապատասխան տեսք պիտի ընդունի. նա պիտի մեր հերոսական անցյալը և մեր ժողովրդի հայրենասիրությունը, տաղանդը և հավերժությունը հրաշակերտող քազն ու պսակը հանդիսանա:

Մենք պիտի անենք կարելիին դրան հասնելու համար:

